

Етрусський шолом з України

Впродовж довгого часу у багатьох узагальнюючих працях з археології України фігурує бронзовий шолом, який традиційно відносять до бронзового віку. У роботі В.І Ключко шолом зображений з характерним саме для цього візиря переломом у верхній частині (Ключко, 1993, fig.6,10). Наведені у багатьох виданнях малюнки до певної міри схематичні, не відображають конкретних особливостей, та навіть різняться між собою, тому немає впевненості, що вони зображають саме цей шолом, а його описи відсутні (Нариси..., 1957, с.95, рис.4; Березанська, 1964, рис.4,7). Це ускладнює визначення його хронології та культурної приналежності.

Тому доцільно детальніше зупинитись на обставинах знахідки шолома, його описі та далійшій долі. Шолом ввійшов у наукову літературу як виріб, що походить з с.Кремінна біля Кам'яця-Подільського. Перші повідомлення, про знахідку неподалік від села у 1889 р. бронзового шолому, знаходимо у відомого дослідника Поділля Ю.Сіцінського (Сіцінський, 1927, с.58) та історика і краєзнавця К.Пуласкі (Pułaski, 1967, s.16-17, tabl.V). Йому ж присвятив свою роботу варшавський професор В.Антоневич (Antoniewicz, 1919, s.127-131). Докладний опис та фотографія шолома містяться у роботі А.Шланкувни (Szłankówna, 1938, s.296-299, fig.2). Вона ж подає відомості, що шолом попав у власність Фелікса Йоберта та був опублікований у часописі "The Graphic" від 20.II.1926 р. у зв'язку з відкриттям вистави у Музеї Массена у Ніщі (Szłankówna, 1938, s.296, 297).

Шолом з Кремінної складається з двох половинок ідентичної форми та розмірів у вигляді конічної шапки (рис.1). Вони виготовлені з мідних бронзових блях, склепаних по краю між собою. Широкий гребінь у верхній частині є місцем з'єднання. Край гребеня загнуті один на другий, завдяки чому обидві частини скріплені дуже щільно. В нижній частині бляхи примикають одна до другої відтинками довжиною по 6 см. З метою зміцнення з'єднань у цій частині з обох сторін з середини підкладені бронзові пластинки довжиною 5,5 см та шириною 3,5 см, які надійно з'єднані п'ятьма заклепками. З обох сторін нижче гребеня, продовжуючи його лінію, одна над другою виступають по три округлих стерженьки. Крім того, обидві частини шолому з кожної сторони біля основи гребеня скріплені невеликими бронзовими заклепками і однією значно більшою вгорі біля гострого закінчення. Гребінь, призначенням якого було не тільки окраса, а й зміцнення шолому, має дві паралельні випуклі лінії. Середню частину між ними оздоблюють розміщені в ряд відтиснуті з внутрішньої сторони округлі виступи. Такі ж виступи горизонтально розміщені вздовж нижньої частини шолому у два ряди по 24 виступи у кожному. Нижній край загнутий назовні і утворює смужку шириною 7 см. Вздовж нього зроблений ряд отворів для

кріплення внутрішньої підкладки, яка захищала голову. В середній частині з кожної сторони розміщувались по три більших отвори, які, очевидно, призначались для кріплення навушних шитків, які, однак, не збереглися. Гостра вершина гребеня була відламана з моменту його знахідки.

Довгий час дальша доля шолому та його історія не привертала уваги. До шолому з Кременної незадовго звернувся у своєму дослідженні М. Бандрівський (1994, с. 87, 125, 126, рис. 41, 1). Він зауважив, що знахідка, якій у післявоєнні роки не приділялось уваги, фігурує у статті німецького археолога Ф. В. фон Газе, який розглядає її у контексті поширення гребінчатих шоломів на території Європи (Hase, 1988). Проте, він називав його шоломом з Завадичів.

На початку 1990 років у декількох країнах була організована велика виставка, присвячена цивілізації етрусків у Європі, яка супроводжувалась чудовим путівником (Die Etrusker..., 1992-1993). Під 252 номером каталогу опублікований гребінчатий шолом, виготовлений з двох бронзових кованих блих, які відчеканені та склепані між собою у місці гребеня. Висота шолому 28 см; макс. діаметр 24,5 см. Місце зберігання: Ніцца, Музей Массена, інв. МАН 233; ehem. Slg. Joubert. (Die Etrusker..., 1992-1993, с. 250). Таким чином, з'ясувалося, що шолом зберігся і у даний час знаходиться у Ніцці. Для ідентифікації цього шолому важливі не тільки повна відповідність перелому у його верхній частині, а й прізвище першого власника Йоберт. З примітки у роботі Шланкувни довідуємось, що у свій час унікальна знахідка з приватної колекції у Познані була вивезена за кордон (Szlankówna, 1938, s. 296, 297).

Але шолом числиться з місцевості Завадичів (Україна). На наведених тут картах "Поширення етрусського експорту у Європі" (Die Etrusker..., 1992-1993, с. 25) та "Поширення етрусської продукції, або продукції етрусських типів пotoйбік від Альп" (Die Etrusker..., 1992-1993, с. 161) Завадичі позначені на правому березі р. Прут.

У довіднику з археології України по Хмельницькій обл. зазначено, що шолом був знайдений у с. Кременна, Городоцького району (Винокур..., 1984, с. 30), тобто північніше Кам'янець-Подільського. У цьому ж районі неподалік розташоване с. Завадичів, назва якого також ввійшла до наукового обігу як місце знахідки, що часто вводить дослідників у непорозуміння. Це пояснюється тим, що одним з перших публікаторів шолому був місцевий поміщик К. Пуласкі, відомий історик, який наприкінці XIX ст. був власником с. Завадичів Кам'янецького повіту, тепер Городоцького району, а останні роки життя проживав у Познані, звідки був проданий шолом (Pulaski, 1967, s. 612). Очевидно, в перших повідомленнях Кам'янець-Подільський згадувався як найближче велике місто і тогочасний центр повіту у якому він був знайдений. Таким чином під двома назвами фігурує один шолом.

У дослідників цього шолому не викликає сумніву його давньоіталійське походження. В такому випадку ця знахідка можна вважати найбільш віддаленою на схід від місця їх поширення.

Такі шоломи, виготовлені з двох бронзових пластин, скріплені у верхній частині широким гребенем, являють собою окремих тип шоломів представлений у Центральній Італії та на північ від Альп. Тому аналогічні вироби зустрічаються саме на цій території. Розвиток цивілізації на Апенінському півострові вказує, що Альпи не були перешкодою у стосунках між племенами та народами, які тут проживали. Особливо тісні контакти відмічаються у період пізньої бронзи. У IX ст. до н.е. на історичну арену виходить етрусська соціально-економічна спільність, об'єднана культурою Вілланова Північних Апенін. Вироби етрусських типів часу культури Вілланова представлені багатьма предметами військового обладунку, зокрема антенонидними мечами та гребінчатими шоломами. Предмети часу Вілланова етрусських типів та їх імітації широко розповсюджені на північ від альпійського регіону (Die Etrusker..., 1992-1993, карта на с. 160-161).

Шолом з Кременної є типовим взірцем етрусських шоломів. Аналогічний виріб з Археологічного музею у Флоренції відноситься до типу Віланова і датується VIII ст. до н.е. (Die Etrusker..., 1992-1993, рис. на стор. 35). Один з кращих взірців найбільш близький по формі до шолома з Кременної походить з поховання № 1 у Тарквінії (Нац. археолог. музей. Інв. № RS 258). Він має висоту 35 см та діаметр 22,8 см. Його широкий гребінь оздоблений у традиційному стилі. Поширення таких шоломів співпадає з розповсюдженням шоломів культури полів поховальних урн Центральної та Західної Європи, які датуються кінцем IX ст. до н.е. На думку Ф. В. фон Газе такий шолом міг бути виготовлений у Тарквінії (Північна Етрурія) починаючи з 2 пол. IX ст. до н.е. (Hase, 1988, с. 200-203). У Тарквінії бронзовий гребінчатий шолом накривав біконічну керамічну урну культури Віланова, яка датується VIII ст. до н.е. (рис. 2, 1, 3).

Про військове призначення досліджуваного шолому переконливо свідчить шолом, зображений на бронзовій статуєтці воїна з Реджіо д'Емілія (рис. 2, 2) яка датується 1 пол. VI ст. до н.е. (Hase, 1988, рис. 7, 2-3; Бандрівський, 1994, рис. 41, 2).

З часу поширення культури поховальних урн бронзові шоломи мали подібні форми та конструктивні особливості, включаючи гребінь та відростки у нижній частині (Jazdzewski, 1981, rys. 106). З часу протовілляновської культури окремі покривки для поховальних урн імітували шоломи гребінчатого типу. На думку Газе це були поховання людей особливо високого рангу (Hase, 1988, s. 206). Вважаю, що оскільки урна з прахом накрита не імітацією, військовим шоломом, можна вважати, що і прах належав похованому тут воїну.

Дату шолому з Кременної А. Шланкувна, відповідно до поглядів В. Антоневича, датує в межах 850-700 рр. до н.е. (Szlankówna, 1938, s. 299).

Важливою ланкою між шоломом з Кременної та його італійським прототипом є шолом, знайдений у Гальштаті. Там він датується періодом Гальштат С, що відповідає VIII ст. до н.е. (Egg, 1978, abb. 1; Henken, 1971, 122 f., abb. 93).

Перша дослідниця А.Шланкувна пов'язує шолом з Кременної, як і інші знахідки італійського походження, з "українською гальштатською культурою". (Szlankówna, 1938, s.304, 305). Шолом можна пов'язати з поширеною у той час на цій території голіградською культурою. Хоч цей шолом є унікальною знахідкою, він добре співпадає з різними видами поширеного на цій території озброєння, зокрема з антенovidним мечем з Язлівця (Малеєв, 1992, с.191-198).

Крім того, саме у гальштатський період у багатьох культурах, поширених на території України найбільш розповсюджені великі посудини з дбайливо лощеною поверхнею типу Вілланова.

Як бачимо, такі шоломи використовували як бойовий обладунок. Після смерті та крематії воїни використовувалися для накриття урни з прахом.

Література

- Бандрицький М. Скрипальові поховання високої культури в межиріччі Збруча і Стрипи. - Львів, 1994.
- Березанська С.С. Бронзовий вік на Україні. - К., 1964.
- Винокур І.С., Гуцал А.Ф., Пеняк С.І., Тимошук Б.О., Якубовської В.І. Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. - К., 1984.
- Малеєв Ю.Н. Гальштатське зброєння в междуріччя Дністра и Прута // *Ziemia polskie we wczesnej erze zelaza i ich rowadzania z innymi terenami*. - Rzeszów, 1992.
- Нариси стародавньої історії Української РСР. - К., 1957.
- Спінська С. Нариси з історії Поділля. - Вінниця, 1927. - Ч.1.
- Antoniewicz W. Protoetruski hełm brązowy, znaleziony w Krzemiennej na Podolu // *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne*. - 1919. - VIII, S.10-12.
- Egg M. Ein italischer Kammhelm aus Hallstatt // *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 1978. - 7.
- Die Etrusker und Europa. - Paris, 1992; Berlin, 1993.
- Hase Friedrich-Wilhelm von. Früheisenzeitliche Kammhelme aus Italien // *Antike Helme. Römisch-Germatisches Zentralmuseum*. - Mainz, 1988.
- Henken H. The Earliest European Helmets // *Bronze Age and Early Iron Age*. - Cambridge, 1971. - 122 f., Abb.93.
- Jazdzewski K. Pradzieje Europy S'rodkowej. - Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1981.
- Klochko V. Weapons of the tribes of the Northern Pontic zone in the 16th - 10th centuries BC. *Baltic-Pontic Studies*. - 1993.
- Pulaski K. Wiadomość o dwu zabytkach brązowych, znalezionych na Podolu // *Pamiętnik fizjograficzny*. - t.IX.
- Pulaski K. Wielka encyklopedia powszechna. - Warszawa, 1967. - T.9.
- Szlankówna A. Kilka importów starożytnych i zachodnioeuropejskich z południowo-wschodniej Polski i Ukrainy // *S'wiatowit*. - t. XVII, Warszawa, 1938.

Etrurian helmet from Ukraine Summary

In 1880 in village Kremennaya near Kamennets-Podolsky was found a bronze helmet. Recently was found out, that the helmet kept in Nice, where appears as the helmet from Zavadiinty. It's a typical sample of the Etrurian helmet which concerns to Archeological culture of Villanova, of the period VIII century B.C. Such helmets were used as battle equipment and as covers for burial urns.

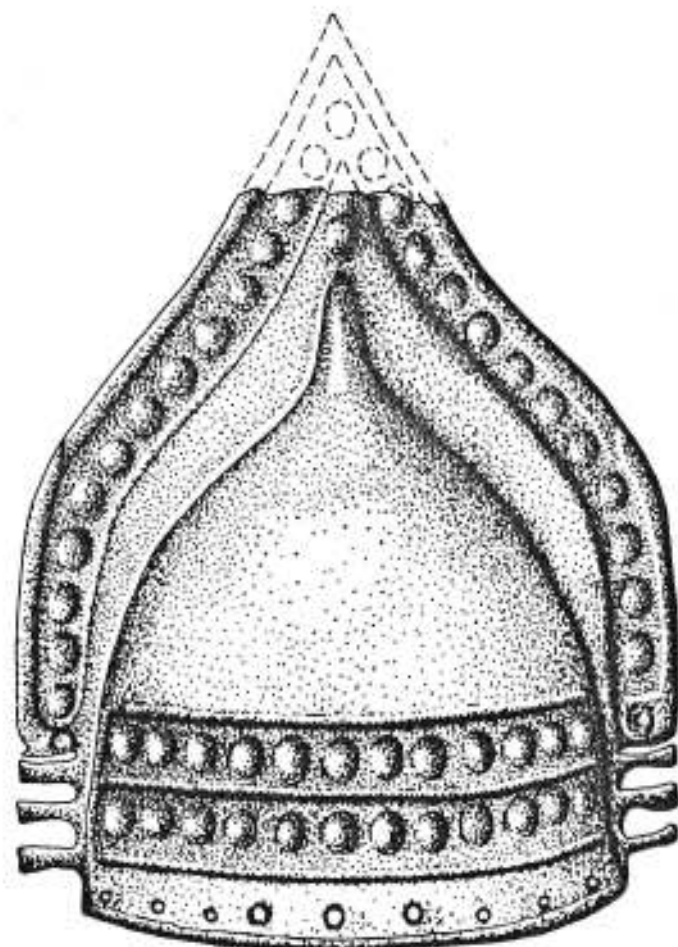

Рис. 1. Шолом етрусського типу з с.Кременна (Завадинці) Хмельницької обл.

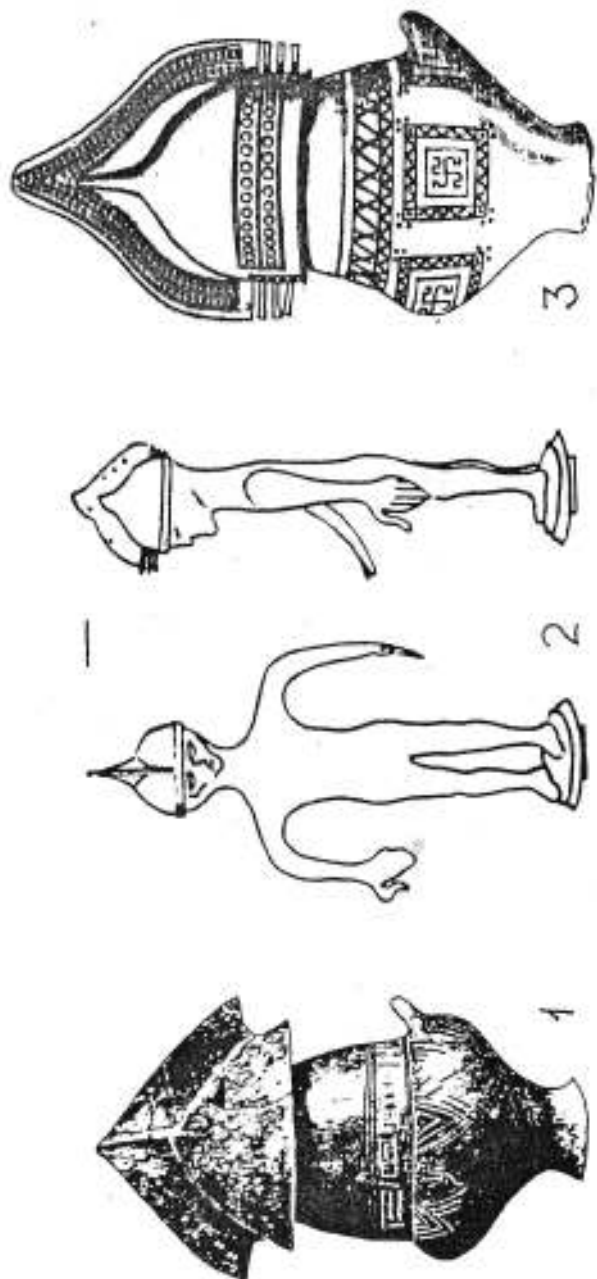

Рис.2. Використання гребінчатих шоломів.

1. Урна з геометричним оздобленням накрита бронзовим гребінчатим шоломом з Турквіїї (VIII ст. до н.е.).
2. Бронзова скульптура воїна з Реджо-д'Емілія (VI ст. до н.е.).
3. Урна з прахом накрита гребінчатим шоломом етрусського типу часу Відлавова (VIII ст. до н.е.).